

**РЕФОРМА ВНУТРІШНЬОГО ЗМІСТУ ШКОЛИ В УРСР 1924-1927 РР.
У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ**

Стаття висвітлює основні положення реформи внутрішнього змісту школи в УРСР 1924-1927 рр. у контексті суспільно-політичних та соціально-економічних детермінант.

The article throws light upon the fundamentals of school internal content reform in the 1924-1927 Ukrainian Soviet Socialist Republic in the context of social political and economic determinants.

З утворенням Української держави в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант істотно змінилося змістове наповнення складових шкільної освіти (мета, завдання, структура, зміст, методи навчання, організація навчально-виховного процесу, фінансування тощо), закріплене на законодавчому рівні (Закон України “Про загальну середню освіту”, 1999-2003; Національна доктрина розвитку освіти, 2002 та ін.). Реформа освіти початку 90-х років ХХ ст. стала природною і закономірною, бо поєднала в собі потреби загальнодержавного та практичного розвитку школи. Найскладнішим етапом будь-якої реформи є її реалізація, бо саме в цьому процесі відбувається боротьба між старою та новою парадигмами освіти. Для розуміння сучасних здобутків і прорахунків реалізації освітньої реформи звернення до історичного досвіду минулих років є доцільним, а саме погляд у 20-ті роки.

Історіографічний огляд проблеми показав, що найповніше становлення і розвиток нової освітньої системи в УРСР у 20-ті роки розкрив у своїй дисертації історик В.Липинський (2001). Українські історики педагогіки порушували в своїх дослідженнях проблеми розвитку педагогічної науки в УРСР (О.Сухомлинська), української національної школи в 1920-1933 рр. (С.Філоненко) (1996). Метою нашої статті є висвітлення процесуальних (хід, наслідки) та змістових аспектів (зміст, напрями) другого етапу реформи шкільної освіти 1920-х рр., починаючи з 1924 р. (перехідний рік від організаційного до змістового етапу реформи) та завершуючи 1927 р. (завершення відносно вільного проведення освітньої реформи) в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних і фахових змін.

Передусім зазначимо, що в 1920-1924 рр. українські освітяни розробили радянську концепцію розвитку освіти в Україні, зокрема шкільної, поклавши в її основу схему (систему) Г.Гринька, доповнену Я.Ряппо й обговорену на численних засіданнях Наркомосу УРСР, освітніх та партійних нарадах у контексті посилення ідеологічного впливу ЦК КП(б)У, втручання в освітню політику Наркомосу РРФСР з метою її уніфікації в загальнорадянську. Особливо ці процеси поширилися після прийняття Конституції СРСР (26 січня 1924 р.) та Конституції УРСР (травень 1925 р.), що законодавчо закріпила входження України до складу Радянського Союзу і втрату нею статусу суверенної держави, хоч і зі збереженням власного адміністративного центру та державного апарату.

З моменту керівництва Наркомосом УРСР О.Шумським (29 вересня 1924 – за іншими даними, 27 лютого 1927 р.) спостерігається нова хвиля реформи в напрямі збереження самостійності функціонування української системи освіти. Як свідчать факти, першим кроком на цьому шляху стало підписання союзної угоди (24 жовтня 1924 р.) між народними комісаріатами освіти УРСР та РРФСР про самостійність освітньої політики [5: 187].

Незабаром на нараді наркомів освіти (29 жовтня 1924 р.) нарком освіти РРФСР А.Луначарський у доповіді “Про погодження системи народної освіти в СРСР”, розкритикувавши український проект “Загальні основи народної освіти в СРСР”, категорично не погодився із висловленими українською стороною зауваженнями щодо проекту загального союзного закону. У відповідь на небажання українських освітян

створювати загальносоюзну мережу і план професійно-технічної освіти він наполягав на затвердженні мережі професійних освітніх навчальних закладів союзним урядом, бо цей бік діяльності Наркомосу найтісніше пов'язаний з господарством; якщо Наркомшлях і ВРНГ мають загальний план, то й ця система повинна бути об'єднаною [15: 172].

Наводимо основні положення українського проекту закону “Загальні основи народної освіти в СРСР” (2 жовтня 1924): виховання та освіта підростаючого покоління і всього населення є завданням СРСР і здійснюється через Наркомоси союзних республік; мета виховання та освіти полягає у створенні “нового покоління людей комуністичного суспільства з психологією колективізму, твердою волею, загальнонеобхідною кваліфікацією та з матеріалістичним світоглядом”; в основу навчально-виховних установ покладаються “трудоий процес як фундамент виховання й пізнання”, зв'язок навчання й виховання з народним господарством, практика виховання й навчання, спрямована на пізнання світу; введення нових, побудованих на досвіді та практиці, методів навчання; вільний доступ громадян до навчання; розширення мережі дошкільних установ; організація професійної та спеціально-наукової освіти, спрямованої на підготовку до трудового життя і творчості в якості кваліфікованого працівника і всебічно розвинених свідомих громадян; соціальне виховання є загальним, обов'язковим, безплатним та мішаним; освіта в республіках має бути пронизаною духом інтернаціоналізму, республіки повинні розвивати національно-культурні форми (мову, літературу, мистецтво); виховання й навчання проводяться рідною мовою учнів, російська мова вводиться як обов'язкова в усі школи з неросійською викладовою мовою; школа відокремлюється від церкви; право приватних осіб та колективів організувати навчання учнів вирішується народними комісаріатами [15: 194-198].

Для порівняння також наводимо основні положення розробленого Наркомосом РРФСР проекту “Загальні основи народної освіти в СРСР” (30 жовтня 1924 р.). Відповідно до союзного договору вищі органи СРСР встановлюють обов'язкові для запровадження по всій його території основні принципи народної освіти, мета яких полягає у створенні умов для братського співробітництва Союзу й перетворення всієї системи народної освіти в знаряддя комуністичного переродження суспільства; затверджують план закладів профтехосвіти, який відповідає загальносоюзним потребам народного господарства; затверджують мережу та план діяльності наукових установ. Теоретичні засади організації народної освіти планувалися такі: перетворення шкільно-виховної системи “у зброю ідейного, організаційного та виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські та непролетарські верстви населення з метою виховання покоління, здатного встановити комунізм”; в основу освітньої системи покладалася єдина трудова школа, що має кілька між собою пов'язаних ступенів; загальноосвітня школа є політехнічною і готує кваліфікованих працівників для різних галузей народного господарства; виховна та просвітницька робота будується на принципах комунізму; поступово учні безплатно забезпечуються всім необхідним для навчання; сироти та безпритульні діти здобувають освіту й виховання на державній та громадській основі; освіта будується на принципах загальнодоступності, загальності, обов'язковості; забезпечення кожному громадянину права здобувати освіту рідною мовою [15: 190-194]. Отже, питання уніфікації систем освіти все ще залишалося на теоретичному рівні.

Шкільна політика НКО УРСР у 1924-1925 рр. визначалася постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВКу) та Ради народних комісарів (далі – РНК) “Про запровадження загального навчання” до 1930 р. (30 липня 1924 р.), за якою протягом шести років передбачалося охопити дітей віком 8-11 років загальним навчанням у чотирирічних школах [9: 134]. Зазначену постанову конкретизували такі документи, як постанова РНК “Про шкільну мережу загального навчання” (25 листопада 1924 р.), постанова ВУЦВКу та РНК “Про заходи до переведення загального навчання” (5 серпня 1925 р.), Резолюція II сесії ВУЦВКу “Про переведення загального навчання на Україні” (28 жовтня 1925 р.), Постанова IV сесії ВУЦВКу IX скликання “Про переведення

загального навчання” (Підсумки переведення загального навчання й найближчі перспективи) (23 листопада 1926 р.).

Постановою РНК “Про шкільну мережу загального навчання” на території УСРР схвалювався єдиний тип школи – семирічна трудова школа з двох концентрів: I – чотирирічна початкова школа для дітей віком від 8 до 11 років; II – трирічна трудова школа [1: 14-17]. Постановою ВУЦВКу та РНК “Про заходи до переведення загального навчання” проголошувалося обов’язкове та безплатне навчання в перших чотирьох класах трудової школи соціального виховання [1: 22-26].

Для реалізації поставленого завдання було створено Комісію із загального навчання (26 січня 1925 р.), на засіданнях якої розглядалися організаційні питання, зокрема доповідь соцвиху про орієнтовний план запровадження загального навчання в Україні (В.Арнаутов), доповідь соцвиху про реалізацію плану роботи загального навчання на місцях та ін. [11: 103].

Питання щодо запровадження загального навчання обговорювалося на засіданнях Народи в справі загального навчання при Наркомосі (жовтень-грудень 1925 р.). На одному із засідань наради (9 жовтня 1925 р.) О.Шумський порушив два завдання реформи – “загальне навчання і наука”, спричинені такими тенденціями: розширення шкільної мережі; брак учителів; катастрофічне становище наукової роботи; незадовільне забезпечення підручниками та ін. На завершення свого виступу нарком освіти зазначив: “У Союзі ми є передовою республікою, тому що економічно ми багатші, а крім того, на 8 році Радянської влади (на Україні на 5 році) ми вже поставили практичну історичну задачу (запровадження загального обов’язкового навчання. – Л.Б.)” [14: 58 об.].

Практично в 1924-1925 рр. зросло охоплення дітей школами в цілому, але шкільна мережа ще була недостатньою (переважали школи I концентру (89,5 %); школи підвищеного типу становили 10,5 %, і концентрувалися в містах); збільшилася кількість національної мережі шкіл, хоча бракувало вчителів, приміщень, підручників; матеріальний стан шкіл залишався незадовільним [3: 36-37]; підвищилася активність учительства, тому виникли нові методи навчання; було опубліковано комплексні програми і розпочалося їх запровадження [18: 65].

Загальні принципи нового змісту освіти втілювалися в “Навчально-виховному плані роботи з дітьми шкільного віку”. Зокрема, в загальній характеристиці до документа зазначалося, що в основу нових комплексних програм для установ соціального виховання УРСР, як і виданих ГУСом в РРФСР програм єдиної трудової школи, лягло вивчення трудової діяльності людей. В цілому програми УРСР та РРФСР були структурно подібні: розбиті за роками і триместрами, розміщені за трьома колонами (природа, праця, суспільство). “Коли ми оголошуємо, що програми соцвиху орієнтуються на виробництво, ми вже цим робимо великий крок уперед від старих програм з їх відволікаючими знаннями; коли ми до того ж застосовуємо в педагогічній роботі методи, що ґрунтуються на дитячій активності, ми створюємо абсолютно нову школу, яка немає нічого спільного зі старою”, – так пояснюється сутність реорганізації методів та оновлення змісту шкільної освіти [17: 134]. У контексті зазначеного в навчанні набувають другорядної ролі такі предмети, як мова, література, історія, мистецтво, а пріоритетності – природознавство та математика відповідно до їхньої важливості у виробничій діяльності людини. Водночас у змісті освіти та навчально-виховному процесі відбивається політичний елемент, бо на школу покладається завдання створити всі умови для того, щоб діти любили республіку, знали її революційну історію та розуміли роль комуністичної партії, комсомолу в її створенні. До змісту освіти закладався обсяг соціально-політичних знань (історія радянської влади, Конституція УРСР та СРСР, організація робітничого класу або історія РКП). Політвиховання з виробничим ухилом декларувалося як невід’ємна частина педагогічного процесу.

У 1924-1925 рр. відбулися зміни в організації Наркомосу – головні комітети соціального виховання, професійної освіти, політичної освіти перетворилися на відповідні управління; було створено Державний науково-методологічний комітет (далі – ДНМК) (2 лютого 1925 р.) за головування заступника наркома Я.Ряппо у складі 9 членів

(М.Астерман, М.Волобуєв, О.Залужний, О.Музиченко, Я.Резник, І.Соколянський, Я.Чепіга та ін.) із секціями в управліннях; губернські та окружні відділи народівіти реорганізовано в інспектури народівіти “в зв’язку із загальною реформою управління”. Як зазначається у Звіті Наркомосу протягом 1924-1925 рр., було “законодавчо й організаційно закінчено реформу переходу на триступеневу систему управління”, що сприяло зміцненню зв’язків з місцевими органами освіти [3: 6]. Усі зміни визначено Постановою ВУЦВКу й РНК “Про реорганізацію Народного Комісаріату Освіти УРСР” (1 квітня 1925 р.) [1: 8-9].

ДНМК діяв відповідно до загального операційного плану згідно з потребами освітньої політики та практики. Протягом 1924-1925 рр. комітет розробляв такі питання, як комплексна система навчання, суспільствознавство в школі, наукова організація праці в педагогіці, проблема обдарованості в педагогіці, засоби вимірювання успішності, система політосвіти та ін. [3: 100].

Організаційні засади науково-методологічної роботи викладені Я.Ряппо в тезах “Організація методологічної роботи”, схвалених *Всеукраїнською нарадою губернських і окружних інспектур народної освіти* 25-31 травня 1925 р. У тезах визначалися підвалини оновлення змісту науково-методологічної роботи – це трансформація елементів шкільної організації (учні, вчителі, зміст освіти, методи навчання); основне завдання й мета школи (“дати своїм вихованцям необхідний класовий орієнтир в дійсності, що оточує..., ґрунтовну підготовку класового борця на господарському й громадсько-культурному фронті”); основи запровадження комплексної системи навчання; уведення активних (лабораторно-дослідних) методів навчання; розробка нової системи оцінювання навчальних досягнень учнів; створення єдиного центрального керівного органу науково-дослідною роботою [6: 4-5].

Для підвищення фахової підготовки вчительства планувалося на літніх курсах читання курсу “Основи наукової педагогіки” “персонально відомими Наукпедкому особами” (усього 38 осіб), а саме: В.Арнаутов, М.Астерман, М.Волобуєв, А.Гендрихівська, О.Залужний, Б.Манжос, О.Музиченко, О.Попов, Я.Резнік, Я.Ряппо, І.Соколянський, Я.Чепіга та ін. [6: 619].

Реформа шкільної освіти стала предметом широкої дискусії IV сесії *Науково-педагогічного комітету Головоцвиху* (1-5 червня 1925 р.) за головування Я.Ряппо. Він зазначив, що організаційний етап реформи закінчився й настав час подумати про внутрішній зміст школи, зокрема про те, як поєднати шкільну організацію з трудовим життям: “Як зробити школу авангардом нашого життя, як зробити школу вождем нашого соціалістичного суспільства?”. На його думку, Наркомос спільно з науково-дослідними органами повинен керувати будівництвом школи, із залученням широкого кола вчительства, створивши для цього Всеукраїнський актив методистів як авангард шкільного будівництва й організувавши науково-дослідні досвідні установи, методичну роботу в навчальних закладах. В цілому щодо внутрішнього змісту школи Я.Ряппо висунув ряд важливих завдань, а саме: запровадження в життя комплексної системи; формальні знання в змісті освіти; раціоналізація роботи школи. З огляду на це ДНМК мав увести до бюджету затрати на досліді, вимірювання, іспити, тестування всіх процесів школи [20: 1-6]. В обговоренні основної доповіді виступили О.Залужний (про дитячий колектив), О.Попов (про перепідготовку вчителя, комплексне навчання), Т.Гарбуз (комплексне навчання) [20: 11, 222, 233].

Таким чином, 1924 р. став переломним у ході реформи шкільної освіти. Я.Ряппо оцінював 1924-1925 рр. як перехід кількості в якість, про що свідчили такі явища: стабілізація мережі центральних та масових установ; установлення зарплатні учительству; зосередження роботи Наркомосвіти на навчально-методологічній роботі; визначення внутрішнього змісту освіти (знання, наука, методи роботи) пріоритетною основою реформування освітньої галузі [19: 9-10, 12].

До позитивів у Звіті Наркомосу віднесено й такі моменти: установлення педагогічної системи соцвиху з орієнтацією на суспільно-політичну організацію дитинства; здійснення масової перепідготовки вчительства через курси, з’їзди, конференції, гуртки; зростання

громадської активності вчительства; поступовий перехід на систему комплексного навчання; забезпечення шкіл новими підручниками та навчальним приладдям; запровадження навчання рідною мовою учнів; українізація установ соцвиху. В цілому все це сприяло підвищенню “якості школи” [3: 42-44].

У 1925 р. уряд вжив ряд заходів для українізації радянського апарату, що відбилися в таких документах: Постанова ВУЦВК і РНК УРСР “Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату” (30 квітня), Постанова РНК УРСР “Про практичні заходи до українізації радянського апарату” (16 липня), Положення про підвідділи українознавства та ліквідації української неписьменності при відділах лікнепу Голов та окрполітосвіти (1 серпня), Інструкція про українізацію радянських установ на селі (5 серпня) та ін. [12: 1-7; 21].

Серед заходів українізації радянського апарату радикального характеру були такі: діловодство в усіх державних установах та державно-промислових підприємствах проводити українською мовою; зобов’язати Наркомос УРСР активізувати свою діяльність щодо надання допомоги в навчанні співробітників державних установ та підприємств української мови, збільшити тираж відповідних підручників, видати загальний академічний словник української мови й термінологічний із різних галузей наук; заснувати Центральну всеукраїнську комісію для керівництва українізацією; не приймати на службу осіб, які не володіють українською мовою та ін. [13: 1-5].

У 1925 р. “українська школа наблизилася до відсоткового складу українського населення”, вона була на 100 % забезпечена підручниками [20: 105].

З Операційного плану Наукпедкому Головоцвиху на 1925-26 н.р. (щорічний Операційний план затверджувався РНК УРСР) бачимо, що в цей період основними напрямками реформи стають зміст освіти й методи навчання: “перехід установ соцвиху на нові комплексні програми і нову педагогічну техніку (комплексний метод, американський метод навчання грамоті, ланкова система)” [7: 74, 852].

Етапною подією в ході реформи освіти стала *Всеукраїнська нарада губернських та окружних інспекторів наросвіти* (26 травня 1925 р., Харків), де було прийнято ряд резолюцій відповідно до заслуханих доповідей, а саме: П.Солодуба “Про організаційне питання”, С.Кириченка “Ударні завдання соцвиху на 1925-26 н.р.”, Я.Ряппо “Зміст науково-методологічної праці”, “Стан і будівництво масової профосвіти УРСР”, В.Логинова “Про політосвіту” та ін. [16: 1-31].

Я.Ряппо у своїй доповіді “Про організацію методологічної праці” констатував, що в 1924-1925 рр. у школах відбулася трансформація внутрішнього змісту, яка охопила всі елементи шкільної організації (учителів, учнів, організаційну форму, внутрішній зміст, плани і методи праці) [16: 7].

У звіті Наркомосу УРСР за 1924-1926 рр. Я.Ряппо, підбиваючи підсумки реформи, зазначив, що водночас із цією ломкою (ліквідація старої дореволюційної школи. – Л.Б.) висунуто нову радянську систему освіти з новими організаційними формами (єдина трудова школа соцвиху, єдина профшкола, технікум та інститут), новими цільовими змістом і методами роботи. Він акцентував увагу на позитивних зрушеннях у реалізації шкільної реформи: запровадження загального навчання; зміцнення бюджету початкової школи; підвищення зарплати сільського вчителя; видання українських підручників; перелом у навчально-методологічній діяльності – перехід від організаційної роботи до змісту та якості школи (розробка системи освіти, навчальних планів і програм, підручників, перекваліфікація кадрів, поєднання навчання та виховання в єдиний процес у ході комплексного навчання, поєднання виробничого та теоретичного навчання); створення адміністративно-фінансового та науково-методологічного центрів при Наркомосі тощо [4: 7-30].

До здобутків реформи в зазначений період віднесено ще й такі: стабілізація шкільної мережі; встановлення тісних зв’язків у галузі охорони дитинства з громадськими організаціями; розробка питання про долю підлітків у дитбудинках; створення опорних методологічних осередків у губерніях та деяких округах (виконано повністю); поліпшення

матеріальних умов праці в дитбудинках; ліквідація неписьменності серед підлітків 12-15 років; українізація школи на Донбасі, Катеринославщині, Чернігівщині (виконано частково) [8: 6-7].

Після створення в 1925 р. ДНМК спостерігаємо його провідну роль у розробці та реалізації реформи шкільної освіти, зокрема в оновленні змісту освіти. На численних засіданнях обговорювалися розроблені відповідними комісіями навчальні плани та програми для школи. Наприклад, після обговорення інформації професора Столярова про роботу *Комісії навчальних планів і програм із різних предметів* було прийнято такі загальні рішення: звернути особливу увагу на необхідність виховання еволюційного погляду на природні явища і внести відповідні елементи до програмного матеріалу; програму з природознавства перебудувати за комплексною схемою; залучити до участі в роботі комісії учителів шкіл; програми із суспільствознавства, географії, мови й літератури, графічної грамоти, співів та чужомовних мов перебудувати за комплексною схемою (протокол №19 від 30 квітня 1926 р.).

На одному із засідань обговорювалося питання про тривалість навчального року та про навчальний план трудшколи (протокол №33 від 16 липня 1926 р.). Ухвалили такі положення: навчальний рік має бути однаковим для міста й села; збільшити для 3 і 4 класів кількість годин математики на одну, замість співів; збільшити кількість годин російської мови на одну для 5 класу II концентру тощо.

Комісія навчальних планів і програм при ДНМК розробляла й підходи до змісту освіти. Зокрема, на зазначеному засіданні було заслухано доповідь Михайловського “Комплексні схеми старшого концентру семирічної школи”, у якій наголошувалося, що в основу схем кладеться економічний принцип добору комплексних тем.

Як і в минулі роки, у центрі освітньої політики перебувало питання боротьби з дитячою безпритульністю, про що свідчить Постанова ЦВК і РНК СРСР “Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю” (13 серпня 1926 р.). Ця постанова створювала установам сприятливі умови для боротьби з безпритульністю, а саме: звільнення від податків навчально-виробничих майстерень, їдалень, аптек, санаторіїв; установа пільгового 50%-го проїзду для безпритульних; рекомендація союзним республікам залучати громадські організації, профспілки, широкі кола громадськості; посилення боротьби з дитячою безпритульністю через трудову підготовку та ін. [10: 1-4].

З метою осмислення досліджуваного періоду реформи шкільної освіти варто звернутися до думок його безпосереднього учасника Я.Ряппо, який характеризує період 1924/25-1927 рр. як перехід від боротьби за існування до зміцнення позицій в умовах зростання народного господарства (розгортання загального навчання, ліквідація неписьменності, поліпшення якості школи) [18: 5-7].

Паралельно з фаховими змінами в шкільній практиці у контексті ставлення Сталіна та Кагановича до українізації як “тимчасового тактичного відступу”, загострюються стосунки О.Шумського з ЦК та ЦК КП (б) У. І як наслідок – 27 лютого 1927 р. його увільнили з посади наркома освіти України і вже на лютого-березневого об’єднаному пленумі ЦК і ЦК КП (б) У (1927) він був звинувачений у “націонал-ухильництві” (т.зв. “шумкім”) [2: 262].

Таким чином, на другому етапі реформи (1924-1927), який ми оцінюємо як змістовий та кульмінаційний, Наркомос УРСР здійснив реформу внутрішнього змісту школи. Його можна поділити на підетапи: 1924-1925 рр. (розроблення підходів до змісту шкільної освіти, обґрунтування нових методів навчання, удосконалення системи управління освітньою сферою; 1925-1927 рр. (розроблення, запровадження нових навчальних комплексних планів і програм, підручників). Як і в першій половині 20-х років, в основу реформи клялися трудовий, національний (інтернаціональний), педоцентричний, соціальний і комуністичний принципи. Однак на її другому етапі активно втілюється науковий принцип (створення єдиного центрального керівного органу науково-дослідною роботою ДНМК і розроблення ним наукових основ нової шкільної системи освіти: мета й завдання школи; зміст освіти; методи навчання; шкільна організація (учень, учитель, система оцінювання навчальних досягнень учнів).

У цілому до позитивних наслідків реформування можна віднести такі: постановка проблеми та запровадження загального початкового навчання; українізація освіти в масових масштабах; підвищення зарплатні вчителям; створення комплексних навчальних планів та програм; запровадження нових методів навчання та ін. Серед негативних тенденцій реформування слід назвати ідеологізацію змісту навчально-виховного процесу.

У цей період ЦК КП (б) У посилює дії відносно вільної освітньої політики Наркомосу УРСР, зокрема в напрямі жорсткої регламентації освітньої галузі, глибокої ідеологізації шкільної освіти та її уніфікації в загальнорадянську, про що йтиметься в подальших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глейзер М.А. Збірник чинного законодавства УРСР про народну освіту /За ред. Я.П.Ряппо. 2-ге вид. – Харків: Юрид. видавництво НКЮ УСРР, 1927. – 207 с.
2. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 342 с.
3. Діяльність Наркомосвіти УРСР за 1924-1925 р. – Харків: Держ. вид-во України, 1926. – 163 с.
4. Доповідь про діяльність Наркомосу УРСР за 1924-1926 рр. та матеріали до нього. 1926 р. //ЦДАВО України, ф.166, оп.7, спр.2, 46 арк.
5. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т.1 (1917-1943 рр.). – Монографія. – К.: Видавець Ешке О.М. – 328 с.
6. Матеріали державного науково-методологічного комітету //Путь просвещения. – №56. – Додаток 1-28. – Х.: Наркомос УРСР. – 28 с.
7. Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України (протоколи, циркуляри, звіти, доповіді, доповідні записки, плани, статистичні відомості, таблиці) 19 травня-23 жовтня 1925 р. //ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.681, 980 арк.
8. Операційний план Головоцвиху УРСР на 1925-1926 н.р. //ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.224, 82 арк.
9. План роботи Наркомосу УРСР, Центрального управління в справах друку, Головополітосвіти та ін. підлеглих НКО установ на 1924-1925 р. (18 вересня 1924-2 березня 1925) //ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.25, 282 арк.
10. Постанова ЦВК і РНК СРСР “Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю” //Бюлетень Наркомосвіти. – 1926. – №15 (33), 1-15 листоп. – С.1-4.
11. Постанови ВУЦВКу, РНК, Держплану і Наркомосу УРСР, інструкції, положення, проекти нарад, доповіді, відомості, листування та інші матеріали щодо проведення загального навчання на Україні (30 липня 1924-16 січня 1926) //ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.105, 506 арк.
12. Постанови ВУЦВК і РНК УРСР //Бюлетень Наркомосвіти. – 1925. – №6 (11), 1-15 лип. – С.1-7;
13. Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату //Бюлетень Наркомосвіти. – 1925. – №6 (11), 1-15 липня. – С.1-5.
14. Протоколи засідань Наркомосу УРСР у справі проведення загального навчання. Листування з ЦСУ УРСР про надсилку відомостей про кількість дитячого населення на Україні (8 жовтня-17 грудня 1925) //ЦДАВО України, ф.166, оп.45, спр.223, 78 арк., 58 об.
15. Протоколи совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик 1919-1924 гг. Ред.: М.П.Ким, Л.В.Иванова, Ф.И.Шаронова. – М.: Изд. “Наука”, 1985. – 231 с.
16. Резолюції до доповідей на Всеукраїнській нараді губ. та окрінспекторів Наросвіти в м. Харкові 26 травня 1925 р. //Бюлетень Наркомосвіти. – 1925. – №7(12), 1-15 серп. – С.1-31.
17. Руководство по социальному воспитанию /Главсоцвос Наркомпроса УССР. – 4 изд., перераб. Б.м.: Гос. изд. Украины, 1924. – 311 с.
18. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції. – Харків: Держ. вид-во України, 1927. – 126 с.
19. Ряппо Я. Новий етап в праці Наркомосвіти //Радянська освіта. – 1925. – №2. – С.8-12.
20. Стенограма засідань IV сесії науково-педагогічного комітету Головоцвиху при Наркомосі УРСР //ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.678, 418 арк.
21. Українізація радянських установ (декрети, інструкції і матеріали). – Харків: Наркомос УРСР, 1925. – 26 с.